

Osmanlı Toplumunda Ailenin Teşekkülünde İlk Adım:

Namzedlik

Arzu KARASLAN

Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, BATMAN
arzu.karaslan@batman.edu.tr

Özet

Toplum yapısının en küçük birimi olarak nitelendirilen aile, var olduğu zaman ve mekan içerisinde dini, kültürel, ekonomik ve siyasi birçok etkinin güdümünde kendi tipolojisini meydana getirmektedir. Bundan dolayıdır ki, farklı toplumlarda farklı aile modelleri oluşabilmektedir. Keza, aynı toplumun bahsi geçen etkenlerden dolayı aile kurumunda değişimler yaşayabileceği de muhakkaktır. Ana-erkil veya ata-erkil bir yapının benimsenmesi, poligaminin ya da monogaminin tercih edilmesi, aile büyüklerinin katılımı gibi konular bu farklılıklardan bazılarıdır. Peki, eğitimden dine, ekonomiden siyasete bütün kurumlarla ilintili olan bu çekirdek yapı nasıl teşekkül etmektedir? Bu soruyu Osmanlı toplumu üzerine yönlendirdiğimizde bizi ne gibi cevaplar beklemektedir? Çalışmamızda kısmen de olsa aydınlatmayı amaçladığımız meselelerdir.

Bu çerçevede, bir mahallin içtimai yapısı, en ücra köşelerine kadar cereyan eden hadiseleri, örf ve adetleri hakkında zengin bilgiler sunan şer'iyeye sicillerindeki bazı örnekler, araştırmamıza kaynaklık etmektedir. Osmanlı'da içtimâi yapının temeli olan aile kurumunun oluşmasında ilk adım sayılan Namzedlik (Nişanlanma) ile ilgili örf ve âdetler sicillere konu olan davalardan tespit edilebilmektedir. Esasen namzedliğin bozulması durumunda ortaya çıkan bu gibi davalarda karşılıklı verilen hediyeler, başlık parası, harc-ı mâkul, ağırlık, nişanın bozulma sebepleri, evlenecek kızın söz hakkı olup olmadığı gibi konular yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Namzedlik, Nişanlanma, Ağırlık, Harc-ı Mâkul

First Step towards Family Foundation in Ottoman Society: Namzedlik (Engagement)

Abstract

Characterized as the smallest unit of the social structure, family creates its own typology with the impact of many religious, cultural, economic and political factors within the place and time it existed. Due to this reason, different family models can emerge in different societies. Likewise, it is certain that the family institution can undergo changes because of the factors of the same society mentioned above. Adoption of matriarchal or patriarchal structure, preference of polygamy or monogamy and participation of the family elders are some of these differences. Then, how is this nucleus structure that is affiliated with all these religious, economic and political institutes formed? When directed towards the Ottoman society, what kind of answers can this question bring forth? These are the issues we aim to enlighten though partially in our work.

Within this framework, some examples like the social structure of a neighborhood, events in the remotest corners which take place and some examples from the court records that offer us rich information about their manners and customs provide resources to our study. Habits and customs about Namzedlik (Engagement), which was considered the first step in the formation of the family institution in the Ottoman Empire, can be detected from registers that are subject to lawsuits. Essentially, in these cases there were issues, which resulting from malfunctioning of engagement, causes of deterioration of engagement, given to the mutual gifts, girls have right to speak over her marriage, “harc-ı makul”, “ağırlık” and dowry.

Key Words: Namzedlik, Engagement, Ağırlık, Harc-ı Makul

Giriş

Aile, insan neslinin devamını sağlayan, toplumsallaşma sürecinin ilk ortaya çıktığı, karşılıklı ilişkilerin belirli kurallara bağlandığı, ekonomik, sosyal, hukuki vb. gibi yönleri bulunan toplumsal bir birimdir (Sayın, 1990, s.2). Zaman, mekân ve toplumlara bağlı olarak aileyi meydana getiren unsurlar, bazen çok sayıda bireyin katılımıyla geniş aileyi, bazen de az sayıda birey ile çekirdek aileyi ortaya çıkarmaktadır (Demirel ve Gürbüz ve Tuş, 1992, s.97). Kınalızâde Âli Çelebi'ye göre, bu birimi meydana getiren unsurlar beştir. Bunlar; baba, anne, çocuklar, hizmetçi ve beslenmeyi sağlayan yiyeceklerdir (Öztürk, 1991,s.98).

Geniş bir coğrafyaya sahip olan Osmanlı Devleti'nde çok farklı etnik ve dini gruplar bulunduğundan tek bir aile tipinden bahsetmek zordur. Bu coğrafyada başta Anadolu olmak üzere, Suriye, Irak, Mısır, Cezayir ve Tunus halkının büyük bir çoğunluğu Müslümanlardan oluşmaktaydı. Mora Yarımadası, Erdel, Eflak, Boğdan, Sırbistan ve Macaristan'da ise Hıristiyan halk çoğunlukta idi. Müslümanlar arasında da dil, kültür farkları bulunmakla birlikte mezhep çeşitliliği de mevcuttu (Özçelik, 2013, s.9). Bu toplulukların hepsinde de dini inanışlar, bireyin ilk kalıcı tesirlere maruz kaldığı ailenin sağlam temellere dayanması için önemli ilkeler getirmişlerdir (Kurt, 2006, s.517). Örf ve adetler noktasında farklı uygulamalar olsa da toplumun ortak talebi kutsal sayılan bu kurumun bütünlüğünün muhafazasıdır. Osmanlı Devleti'nde de aile kurumu kutsal sayılarak hukuki düzenlemelerle koruma altına alınmıştır.

Osmanlı Toplumunda Namzedlik

Esasen Osmanlı Devleti'nde aile hukuku, İslam aile hukukunun altı asır boyunca tatbikinden ibarettir (Aydın, 1982, s.1). Osmanlı mahkemelerinde evlenme, boşanma, miras gibi aile hukukuna dair uygulamalar bu altı asırlık zaman diliminin bir numunesi niteliğindedir. İslam hukukuna göre nikâh akdi ile başlayan ailenin nitelik ve niceliği hakkında dönemin şer'iyeye sicillerinden zengin bilgiler edinildiği gibi, bunun hazırlık evresi olan namzedlik (nişanlılık) dönemi de gözlemlenebilmektedir.

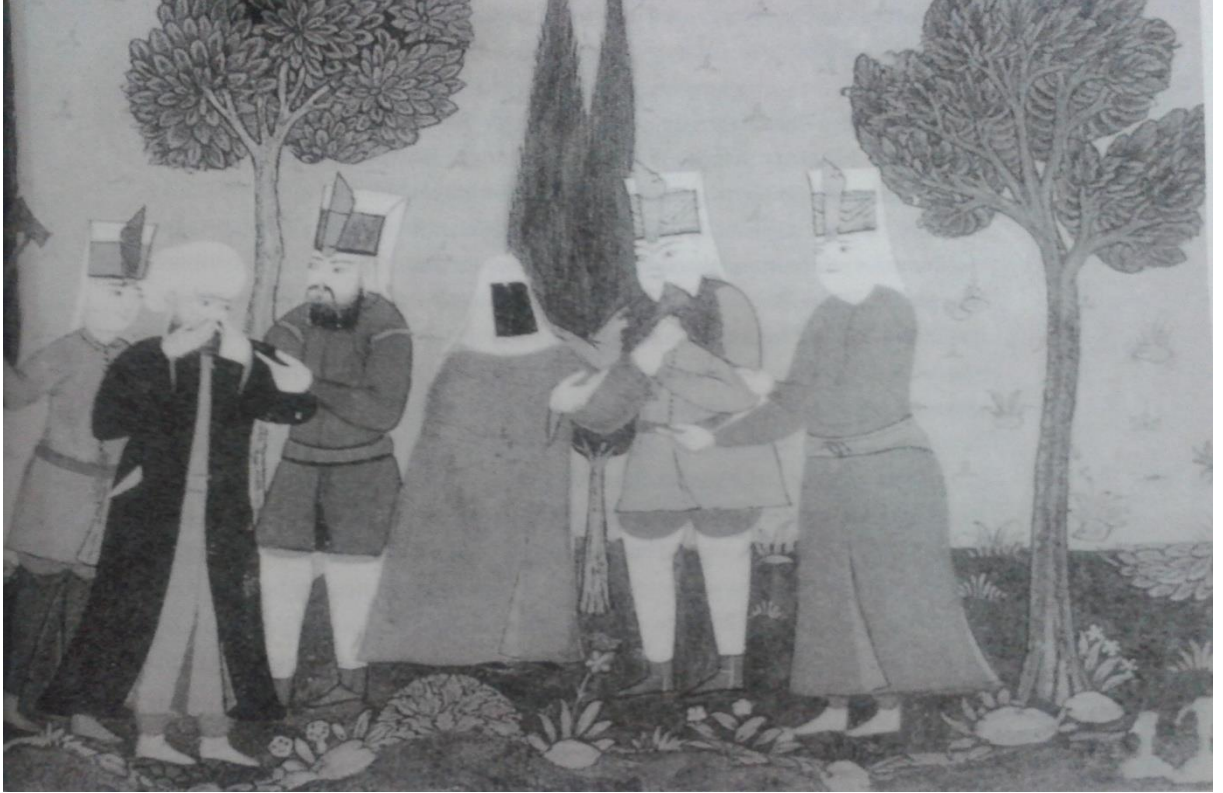
İlk olarak, Osmanlı toplumunda aile kurmak isteyen bireylerin, eş tercihi konusunda ne dereceye kadar özgür davranabildiklerini sorgulamak gerekir. Bunu

anlayabilmek için hem şehirlilerin yaşantısının hem de kırsal kesimdeki hayatın tetkik edilmesi son derece önemlidir. Osmanlı şehir hayatına baktığımızda bir bireyin ailesine karşı olan mesuliyetlerinden sonra sorumlu olduğu topluluk yaşadığı mahallenin sakinleridir. Mahalle birimine karşı ilk sorumluluk, devletin büyük bir titizlikle takip ettiği vergiler hususunda dahil olduğu hane halkı ile birlikte üzerine düşeni yerine getirmesidir. Diğer sorumlulukları ise kimsenin malına, canına, namusuna zarar vermemektir. Mahalle sakinleri bu tür konularda birbirlerinin kefilidir. İşlenen bir suçta olayın açıklığa kavuşmasından ve yapını tespit edilememişse doğan zararın karşılanmasından ortaklaşa sorumludurlar (Ergenç, 1984, ss.74-75). Kırsal kesimde ise aynı hususlar karye ahalisi arasında geçerlidir. Kırsal hayatta evler birbirinden uzak olsa da aynı camide namaz kılan bireyler birbirlerini iyi tanımakta, birçok konuda işbirliği içerisinde bulunmaktadırlar. Ve bölgelerinde yaşanan ahlaka ve hukuka aykırı meselelerin aydınlatılmasından mesuldürler. Bu sebeple mahalle ve karye sakinleri toplumu rahatsız eden, ahlak ve namus dışı davranışlar sergileyen kimseleri mahalleden veya karyeden çıkartma hakkına sahiptirler.¹ Şer’iyye sicillerinde bununla alakalı çokça kayıt bulunmaktadır. Örneğin, 1678 yılında Bolu’da yaşayan Hadice bint-i Abdullah ahlaka aykırı fiiller yaptığı gerekçesiyle karyesinden ihraç edilmiştir. Küçük yaştaki kızını dahi yanına alamadan yaşadığı yeri terk etmek zorunda kalan Hadice, çocuğunun vefatı üzerine mahkemede hak arayışına girmiştir (Bolu Şer’iyye Sicili,2096/5-6). Kadınlarda olduğu gibi erkeklerin de toplum huzurunu bozan davranışları mahalle sakinleri tarafından kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Mesela, Ankara’nın Hacı Doğan mahallesi ahalisi, “... birbirleri ile avret oğlan dövüşüp asla namaz dahi kılmazlar, fisk-ı fücordan hali olmazlar, bir gün mahallemizde kan olur... mahallemizde ya biz duralım veyahud bunlar dursunlar...” diyerek İnci bin Abdullah ve oğullarının ihraçlarını istemişlerdir (Ergenç, 1984, s.75).² Görüldüğü üzere mahalle sakinleri bireyler üzerinde bir kontrolör vazifesi görmektedirler. Bireyler ve aileler mahallede adlarının kötüye çıkmasını istemezler. Bu sebeple evlilik hususunda genç erkek veya kızların kendi başlarına bırakılmadıkları görülmekte ve evlenecek çiftlerin kendilerinin konuşup anlaşması yerine bugün hala varlığını sürdüren görücü usulünün yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Mahalle hayatının dar sokakları arasındaki hareketli yaşamda veya kırsal kesimde tarla işleri ya da hayvan otlatma gibi üretim ve çalışma

¹ H.1153 tarihli Kanunname 45b-46-a şöyledir: “...ve bir kimesneyi hırsuz veya kahbedür deyü mahallesi veya karyesi halkı şikayet idüb bize gerekmez deyü reddetseler, töhmeti dahi vâki olub beyne’n-nas ma’ruf olsa, mahallesinden reddedüb süreler...” (alıntılayan Ergenç, 1984, s.75)

² İlgili şer’iyye sicilinin numarası: A.Ş.S.-I-918

alanlarında kızlar ve erkeklerin birbirlerini beğenmeleri mümkündür. Ancak ailelerinin onayı olmadan ve namzedlik gibi ailevi bir sözleşme bulunmadan görüşmeleri toplumda hoş karşılanmamaktadır. 1539 yılında Emine Meleki adlı genç kızın başına gelenler bunun güzel bir örneğidir. Subaşı Verdi tarafından açılan dava kaydında, Bahadırlı taifesinden Mehmed bin Uzun Hasan ile Kırklar taifesinden Emine Meleki bint-i Hüseyin'in birbirleriyle söyleşirken yakalandıkları iddia edilmektedir. Emine savunmasında, kimseyle söyleşmediğini Mehmed isimli kişinin ardınca geldiğini ve sözüne uymadığı için kendisine iftira ettiğini dile getirmektedir. Kızı tanıyan güvenilir kimselere ahvali sorulduğunda “doğruluğuna ve istikametine” şahadet etmeleri üzerine bu töhmetten kurtulabilmiştir (Akgündüz vd., 1988, s.262).³ Kısaca şunu söylemek gerekir ki, eş tercihi konusunda genç kızlar beğendikleri kişinin kendilerine talip olmasını beklemek, erkekler ise talip oldukları kızın ailesini ikna etmek durumundadırlar.

*Buluşma Yerinde Yakalanma. Bir adamla kadın su kenarındaki buluşma yerinde, suya bırakılmış içecek testileriyle birlikte kolluk kuvvetlerinde görevli yeniçerilere yakalanırlar. Kadın yeniçerilerden affını isterken, iki yeniçeri de adama gözdağı vermektedirler (Peirce, 2005, s.475).⁴

³ İlgili şer'iyeye sicilinin numarası: G.Ş.S. 1/194(704)

⁴ Peirce, I. Sultan Ahmed Albümü (1603-1618), Fol. 20b. Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığının izniyle aktarmıştır.

Toplumda aile kurumunun oluşması evlenme ile mümkün olur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi gelenek ve adetler, bunun için öncelikle erkek tarafından evlenme teklifinde bulunulmasını ister. Kadın evlenme teklifini kabul etmişse aralarında bir nişanlılık münasebeti doğar (Cin,1988, s.46). İslam fıkında “hıtbe” olarak adlandırılan nişanlanma, şer’iyye sicillerinde “namzedlik” şeklinde ifade edilir. Evliliğe aday olma yani namzedlik sadece bir evlenme vaadinden ibarettir, taraflara evlenme mecburiyeti yüklemeyiz. Nişanlılar dilediklerinde bunu bozma hakkına sahiptirler (Aydın, 1985, s.14). 1670 yılında Konya mahkemesinde kaydedilen bir dava da bunu göstermektedir. İsmihan bint-i Elhac İbrahim mahkemeye gelerek Hasan bin Elhac Süleyman’ın kendisine namzed olduğunu fakat bundan feragat ettiğini ve durumun Hasan’a sorulmasını istemektedir. Hasan ise cevabında herhangi bir sebep öne sürmeden “benim namzedlim idi beynimizde akd-i nikah olmamağla fariğ oldum” diye cevap vermiştir (Küçük, 2013, ss.20, 108).⁵ Görüldüğü üzere taraflar istediklerinde herhangi bir gerekçe göstermeden namzedlik durumunu sonlandırabilmektedirler. Burada dikkati çeken bir husus da İsmihan’ın bu durumu sicile kaydettirmesidir. İsmihan Hasan’ın ileride nikâh iddiasında bulunmaması için tedbir almış olmakla birlikte, muhtemelen halk arasında nişanın bozulması ile ilgili kendisine isnat edilebilecek dedikoduları da önlemeyi amaçlamıştır. Toplum nezdinde nişanlıdan ayrılmanın getirdiği psiko-sosyal etkiler olduğu muhakkaktır.

Namzedlik Döneminin Başarısızlıkla Sonuçlanması

Hukuki bir yaptırım olmayan namzedlikten maksat tarafların birbirini tanınması, ileride evlilik akdinin yapılacağı duyurulması, evliliğe mani bir durum varsa bu süreçte ortaya çıkması veya buluğa ermemiş kimselerde evlilik yaşının beklenmesidir. Aile içinde yapılan bu merasim hukuki bir hüviyet taşımadığından şer’iyye sicillerine kaydettirilmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Ancak bu süreçte ortaya çıkan bazı anlaşmazlıklar mahkemelere intikal ettiğinden önemli bilgilere ulaşılabilmektedir. Peki, toplumda namzedlik uygulamasının hangi kaidelere dayandığının anlaşılmasını sağlayan bu hususlar (yani anlaşmazlıklar) nelerdir? Öncelikle namzed olunan ya da olan kimsenin İslam aile hukukunun gerektirdiği şartları haiz olmaması karşılaşılan ilk sorundur. Bilindiği üzere İslam fıkında bir kadına namzed olabilmek için iki şart gerekmektedir. 1) Evlenmeyi önleyecek evlenme engellerinin olmaması. Bunlar, sütkardeşliği, iddet süresinin bitmemesi v.b. durumlardır. 2) Aynı kadına önceden bir başkasının evlenme teklif etmemiş olmasıdır.

⁵ İlgili şer’iyye sicilinin numarası: K.Ş.S. 14/31-2

Böyle bir teklife kadın henüz cevap vermemiş veya kabul etmişse, ikinci evlenme teklifi muteber olmaz (Cin, 1988, ss.46-47). Toplumda da bu kurallara uyulduğu hukuki kayıtlardan görülebilmektedir. Örneğin, 1817 tarihinde Konya mahkemesinde görüşülen davada Raziye isimdeki kızın talibi ile sütkardeşi oldukları gerekçesiyle evlenmekten çekindiği belirtilmektedir. Yapılan tahkikat sonucunda sütkardeşi olduklarının anlaşılmasıyla Raziye'nin istediği kişiyle evlenmesine izin verilmiştir (Ercoşkun, 2010, s.28).⁶ Başka bir belge ise Manisa şer'iyeye sicillerinde yerini almıştır. Manisa'nın Kızılca kazasında yaşayan Yunus, oğlu Yusuf'u Serabad mahallesinden Mehmed'in kızı Sultan'a namzed eylemiştir. Fakat nikah akdi gerçekleşmeden Sultan'ın Ahmed isimli bir kişiye namzed edildiğini duyar. Mahkeme kaydında davası olmadığını belirtip, "benim harcıma versin" demekle sadece yaptığı masrafların karşılanmasını talep etmektedir (Manisa Şer'iyeye Sicili [M.Ş.S.], 61/108-7; 61/108-8). Yukarıda bahsettiğimiz üzere namzedlikten vazgeçmenin herhangi bir cezai yaptırımını olmamakla birlikte dava konusu olamayacağı da muhakkaktır. Burada Yunus'un "davam yoktur" dediği husus, Sultan'ın kendi oğluna namzed olunmuşken İslami hükümlere aykırı olarak bir başkasına tekrardan namzed edilmesidir. Peki dava etseydi sonucu ne olacaktı? İkinci namzedliğin sıhhati bozulacak ve Sultan ile Ahmet nişanlı sayılmayacaktı. Kız tarafı için bu durumun çözümü de oldukça kolaydır. Davacı olan Yunus'un oğlu Yusuf'la olan nişanı bozduktan sonra tekrar Ahmet ile kızlarını namzed eyleyebileceklerdir. Bu sebeple Yunus gönülsüz olan bu namzedlik durumunun peşine düşmemiş sadece yapmış olduğu masrafların kendisine iade edilmesini istemiştir. Bu durum, bazı suistimaller olsa da toplumda evlenme teklifinin yapıp namzedlik sayılmada İslami hükümlerin geçerli olduğunu göstermektedir.

Namzedlik Durumunda Geline ve Ailesine Yapılan Ödemeler

Namzedli çiftler ve ailelerini kadı kapısına getiren en önemli anlaşmazlıklardan biri de ayrılık sonrası tazmini istenen harcamalar hususundadır. Öncelikle konuyu İslam hukuku açısından değerlendirecek olursak, namzedlik yani nişanlanma cayılabilir bir vaat hükmünde olduğundan taraflara herhangi bir maddi yükümlülük yüklemeyiz. Fakat evlilik akdinin gerçekleşmesi için erkeğin kadına belirli bir miktar mihr vermesi zaruridir. Kur'an-ı Kerim'de "Kadınlara mihrlerini gönül rızası ile (cömertçe) verin; eğer gönül hoşluğu ile o mihrin bir kısmını size bağışlarsa onu da afiyetle yiyin."(Kur'an-ı Kerim, 4/4) ayeti ile kadınların mihr hakkı kesin hükme bağlanmıştır. İslam öncesi Arap toplumunda kadının

⁶ İlgili şer'iyeye sicilinin numarası: K.Ş.S. 70/46

velisine bir miktar para veya mal verilmesi âdeti, İslam dini ile kaldırılmış ve kadının hakkı olarak değiştirilmiştir. Beşeri aile hukuku sistemlerinde böyle bir uygulamaya yer verilmez(Aktan, 1992, ss.405-406). Peki, uygulamada kadın bu hakkını ne dereceye kadar kullanabilmektedir ve namzedlik ile ilgili davalarda mihrin gündeme gelmesi neyi ifade etmektedir? Evliliğin sona ermesi veya vefat durumlarında ortaya çıkan niza ve anlaşmazlıklarda, ödenmemiş mihr hakkı konusunda genellikle kadının lehine karar alındığı görülür. Çünkü bu kazanılmış bir haktır. Fakat kadınların genellikle çocuklarının vesayetini almak uğruna bu haklarından feragat ettiklerini görüyoruz. Bu nevi pek çok dava kaydı sicillerdeki yerini almaktadır (örn. M.Ş.S., 61/131-3; 61/137-6). Mahkeme kayıtlarına baktığımızda karşımıza çıkan bir hadise de evlilik akdinin gereği olan mihr ödemesinin henüz namzedlik sürecinde iken ödendiği durumlardır. Mihrin namzed olunur olunmaz veya nikâh esnasında ödenmesinin, evlenilecek kadını veya ailesini ikna etmek maksadını taşıması muhtemeldir. Mihr tamamen kadının hakkı olup, bununla çeyiz hazırlamak gibi bir yükümlülüğü yoktur. O halde aileyi ikna meselesi, kızlarının rahat etmesi veya İslam hukukuna mugayir olarak ödenecek mihrden yararlanmak istemeleri hususunda olsa gerektir. Örneğin, 1673 tarihinde Kastamonu'ya tabi Hallaçlar karyesinden Mehmed bin Elhac Mehmed, oğlu Süleyman'ı aynı karyeden Ahmed bin Mehmed'in kızı Aişe'ye namzed eylemiştir. Namzedlik esnasında da bazı eşyalar ve mihr-i muacceli de vermiştir. Ancak kızın babası Süleyman'ın aher diyarda olması ve ne zaman döneceğinin belli olmaması gerekçesiyle Aişe'yi başkasına nikâhlamak istemektedir. Aralarındaki anlaşmazlık da burada ortaya çıkmaktadır. Çünkü kızını başkasına nikâhlamak isteyen Ahmed verilen eşyaları ve mihr-i muacceli iadeden imtina etmektedir (Kankal, 2000, s.48).⁷ Dava 10 esedi gurus üzerine sulh ile sonuçlansa da, Aişe'nin babasının mihr üzerindeki tahakkümü dikkat çekicidir. Babanın mihrin tamamını ödememesi de bu meblağın harcanmış olabileceğini düşündürmektedir. Verdiği akçelerin tamamını alamayacağını anlayan davacı sulh yolunu tercih etmiş olsa gerektir. Mahallenin ileri gelenlerinin araya girmesiyle gerçekleştirilen sulh esnasındaki diyaloglar mahkeme kayıtlarına yansımadığından konuyu tam olarak aydınlatmak çok güçtür. Şunu söylemek gerekir ki, kadının mihr hakkı evlilikte kocası tarafından suistimal edilebildiği gibi nişanlılık evresinde de ebeveynleri tarafından müdahaleye uğrayabilmektedir. Bununla ilgili dava kaydı oldukça azdır. Çünkü ebeveynler İslami bir hüküm olan mihr hakkına dokunup günaha girmektense, örf ve adetlerde yerleşmiş olan başka uygulamalardan maddi

⁷ İlgili şer'iyye sicili numarası: Kastamonu Ş.S. 2, B.13

destek sağlamaktadırlar. İslami bir hüviyet taşımayan bu uygulamaları şer'i mahkeme kayıtlarında bulmak mümkündür.

Toplumlar gelenek ve adetlerini uzun yüzyıllar içerisinde geçirdikleri tecrübeler ve çevrelerindeki diğer kültürlerle yaşadıkları etkileşim sonucunda oluştururlar. Dini inanış veya bağlı buldukları devlet idaresi değişse bile, süre gelen örf ve adetleri ile birlikte bir adaptasyon yaşarlar. Osmanlı Devleti'nde de bu durum göz ardı edilmemiştir. Özellikle, aileye ilişkin konularda sık sık şer'i hükümlerin dışına çıkıldığı görülmektedir. Osmanlı kadısı, kısa bir müddet kaldığı tayin bölgesinde, şer'i hukuk kurallarını katı bir şekilde uygulamaz, büyük bir çelişki yoksa örf ve âdete uygun hüküm verirdi. Kadılara göre yerel düzene ve geleneklere uymak, yerel düzeni bozup karışıklığa sebep olmaktan daha iyidir (Ortaylı, 2002, ss.65-66). Kadıların bu tutumunu namzedlik ile ilgili meselelerde de müşahede etmek mümkündür. Şöyle ki, Osmanlı toplumunda aileler arasında nişan merasimi yapıldığında tarafların birbirlerine bazı hediyeler vermesi, özellikle kız tarafına harc-ı mâkul, ağırlık, namzedlik akçesi adı altında bir miktar akçe verilmesi âdeti yaygındır. Mahkemeye intikal eden davaların bir çoğu da bu eşya ve akçelerin iadesiyle alakalıdır.

“Ağırlık” hem mihr, hem de başlık parası manasında kullanılabilir (Akgündüz vd., 1990, s.311). Ancak ele alınan belgelerde başlık parası olarak verildiği anlaşılmaktadır. Örneğin, 1630 tarihinde Manisa şehrinde görülen dava kaydında bu ayrımı yapmak mümkündür. Zevcesinden boşanan Kadın bint-i Ebubekir 6000 akçe olan mihr-i müeccelini zevci Sina'ya hibe ettiğini sicile kaydettirmektedir. Akabinde çocukların vesayetini alan amcaları Ömer, Kadın'ın karındaşı Elhac Hüseyin bin Ebubekir'e ağırlık olarak 4 guruş verildiği kaydını da mahkemeye işlettirmektedir (M.Ş.S., 61/37-2; 61/37-4). Burada ağırlığın, hem mihr-i müeccelden ayrı olarak ödenmiş olması, hem de evlenen kıza değil kardeşine verilmesi başlık olarak kullanıldığını göstermektedir. Evlilikte gelin için damadın bu tür bir ödeme yapmasına bütün geleneksel toplumlarda rastlamak mümkündür. Özellikle kırsal hayat içerisinde üretime katılacak bireyler son derece önemlidir. Bu önem statülerini yükseltmek anlamında değil, iş yapma potansiyeli açısındandır. Tarlaları ekip biçmek, hayvanları otlatmak v.b. faaliyetlerde ailenin her ferdine düşen görevler vardır. Bu minvalde, kız çocuklar bir aileden diğerine transfer edilen üretim unsuru konumundadırlar (Ortaylı, 1991, s.75). Erkek çocuklar da üretim unsurunun en önemli parçası iken, patriarkal(babaerkil) yapının sonucu olarak başka bir aileye gitmemekte, gelin getirerek

yeni bir üyeyi aileye kazandırmaktadırlar.⁸ Terim olarak bakıldığında kadının ailesine ödenen ağırlığın zaman zaman mihr yerine kullanılması, İslam dinini benimseyen yerel unsurların geçiş sürecindeki kavram kargaşasından olsa gerektir (Aydın, 1985, s.105). 18. Yüzyıla geldiğimizde bu ayrımın daha net yapıldığını görüyoruz. 1723 yılında Amed mahkemesinde çözüme kavuşturulmaya çalışılan bir namzedlik davası güzel bir örnektir. Bu tarihlerde göçer ulu ekraddan olduğu belirtilen Karakeçilik aşiretine mensup Abbas bin Selim yine aynı aşirete mensup Ahmed'in bıkır-i baliğa küçük kızı Ördek'e (?) talib olmuştur. Kendi malından başlık namı ile 100 guruş kıymetli 6 re's çebiç ve 6'şar guruş kıymetli 2 re's inek ve 1 re's öküz ve nakit olarak 30 guruş vererek namzed olmuşlardır. Fakat genç kız evlenmek istemeyince Abbas da başlık olarak verdiği hayvanları ve nakit parayı mevcut ise aynen, tüketilmiş ise kıymetleri ile geri almak istemiştir. Miktarları konusunda anlaşamaları da Ahmed kızını bu kimseye namzed ettiğinde başlık aldığını kabul etmiş, ancak geriye iade ettiğini belirtmiştir (Diyarbakır Şer'iyye Sicili [D.Ş.S.], 3712/32-2). İki taraf da iddialarını ispatlayamamakla mahkemeden mühlet istedikleri için davanın nasıl sonuçlandığı bilinmemektedir. Ancak, babaya verilen bir meta olarak başlık parası tabirinin kullanıldığı görülmektedir. Bu dava kaydında şu hususa da değinmek gerekir ki, üretim unsuru olarak bir aileden diğerine transfer edildiğini söylediğimiz kadının rızası da dikkate alınmaktadır. Baba Ahmed kırsal hayatta son derece kıymetli olan 9 baş hayvanı ve 30 guruşu kız evliliği istemediği için geri iade etmiştir veya edecektir. Onu evliliğe zorlamamıştır.

Başlık parası olarak verilen emval ve nukudun kızın çeyizi olarak kullanıldığı durumlar da söz konusudur. Bu konudaki bir örnek için de Amed'in kırsal kesiminden yüzümüzü şehir hayatına çevirelim. 1738 yılında Amed'in Mehdi(?) mahallesinde yaşamını sürdüren Ömer Çelebi satışını yaptığını iddia ettiği 11 guruş kıymetindeki 2 sarık ve 100 guruş kıymetindeki 1 cevahir altın kemerin peşine düşmektedir. Davacı olduğu Satı'nın vekili olan babası Elhac Zekeriyya ise olayı bambaşka bir mecraya çekmekte, bu eşyaların vefat eden damadı tarafından kızına başlık olarak verildiğini ve Satı'nın cihaz defterine kaydedildiğini söylemektedir. Bunun üzerine dava genişletilmiş, şehrin ileri gelenlerinden İmam Süleyman Efendi ve Bekir Çelebi'nin şahitliğine başvurulmuştur. Onlar da bu eşyaların Satı için başlık olmak üzere verildiğine ve kendi huzurlarında cihaz

⁸ Erkeğin "içgüveyi" olarak kız tarafının evinde kaldığı durumlar da olmaktadır. Ancak bunun pek hoş karşılanmadığı atasözlerine dahi yansımıştır. Durumu pek iyi olmayan kimseler için "içgüveyinden hallice" tabirinin kullanılması gibi. Ahmet Kal'a 1840-1848 yıllarını kapsayan Temettuat Defterlerinden (Bursa, Edirne, Çanakkale, Silistre, Ankara, Konya, Erzurum) elde ettiği veriler doğrultusunda içgüveysi olan hanelerin oranını %0,2 olarak vermektedir (Kal'a, 1992, s.312)

defterine kaydedildiğine şahitlik etmişlerdir (D.Ş.S., 3754/99-3). Belgeden anlaşıldığına göre baba Zekeriya kızı için aldığı başlık parası yerine geçen eşyayı çeyiz olarak kızına vermiş, cihaz defterine kaydettirerek de ileride kocasının hak iddia etmesini engellemiştir. Bu durum Zekeriya'nın maddi yetersizliklerinden kaynaklanabileceği gibi, kadının kırsal hayattaki üretim unsuru olma özelliğinin şehir yaşantısında ön plana çıkmamasıyla da açıklanabilir. Şehir hayatında dükkan işleten, ticaretle uğraşan veya bir esnafın yanında çalışan ailenin erkeği olmakla birlikte, geçimi sağlamak hususunda kadının çalışması bir zaruret değildir.⁹

Şer'iyye sicillerinde namzedlik esnasında yapılan ödemelerden biri de harc-ı makul olarak adlandırılmaktadır. Bu da nişan ve evlilik masrafları için kullanılmaktadır. Manisa Saruhanlı'da yaşayan Ali bin Hüseyin'in davası buna bir örnektir. Ali, Sefer bin İlyas'ın kız kardeşine namzed olmuş ve harc-ı makul olarak da kendisine 12 guruş vermiştir. Ancak kızı başkasına nikâhlamaları üzerine akçesini geri istemektedir. Sefer ise cevabında "...bir gömlek ve iki makramem var getirüb virsünler akçesin alsın..." demiştir (M.Ş.S., 61/11-1). Mahkeme kaydında bundan sonraki süreç hakkında herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Erkek tarafı süre gelen gelenekler üzerine belli miktar nakit vermekle birlikte (nakit yerine hediye de olabilir), kız tarafının da çeşitli hediyeler vermesi adettendir.¹⁰ Bu sebeple karşılıklı olarak belli harcamalar yapıldığından kadı tarafından herhangi bir işlem yapılmamış olmalıdır. Burada kız tarafının 12 guruşluk harc-ı makulü hediyeler için sarf ettiği de anlaşılmaktadır.

İncelediğimiz belgelerde karşılıklı olarak verilen hediyeleri şöyle sıralayabiliriz: altın yüzük, altın küpe, gömleklik kaftan, gömlek, tülbent, makrame, ayna, sahan, keten, ipek, un, buğday, çebiç, öküz ve inek.

Namzedli Olarak Geçirilen Süre

Müstakbel gelin ve damat adaylarının ne kadar süre namzedlik statüsünde beklediği de önemli konulardandır. Sicillere yansıyan kayıtlarda 3 ay ile 6 sene arasında değişebilen

⁹ İslam hukukunda ve geleneksel toplumlarda ev halkının geçimini sağlamak erkeğe düşen bir görevdir. Şer'i ve örfi hukukun uygulandığı Osmanlı toplumunda da bu genel geçer bir uygulamadır. Ancak, kadın kamusal alandan tamamen soyutlanmamıştır. Hamam işleten, tarla tasarruf eden, evlerindeki tezgahlarda sof v.b. ürünlerin üretimini yapan, hatta çarşı-pazarda bu ürünlerin satışını yapan kadınlar bulunmaktadır. Kadının kamusal alandaki faaliyetlerine dair ayrıntılı bilgi için bkz. (Taş, 2014, ss.177-182)

¹⁰ Örneğin 1718 yılında Konya'da yaşayan Havva bint-i İbrahim'in nişanlısı tarafından babasına ve halasına helva ile bir miktar para gönderilmiştir. Bunun karşılığında kız tarafı da 1 gömlek, 1 don, 1 uçkur ve 1 makrameyi hediye olarak göndermişlerdir (Sak, 2006, s.500). İlgili şer'iyye sicili numarası: Konya Ş.S. 48/76-4

nişanlılık süreleri olduğu görülmektedir (Savaş, 1992, s.507). Bu farklılık genellikle evlenecek çiftlerden birinin veya ikisinin yaş haddini doldurması, uzak diyarda bulunan namzedliğin dönüşünün beklenmesi gibi sebeplere bağlı bulunmaktadır. Beklemeyi gerektiren bir durum söz konusu olmadığı takdirde ise toplumun benimsediği makul bir nişanlılık süresinin olup olmadığı tespit edilememektedir.

Sonuç

Bütün toplumlar tarafından kutsal sayılan aile kurumu, Osmanlı Devleti'nde İslam aile hukukunun esasları doğrultusunda koruma altına alınmıştır. Evlilik akdi ile ortaya çıkan hak ve sorumluluklar İslam aile hukukunun konusu olmuştur. Ancak henüz nikâh akdi gerçekleşmeden genç kız ve delikanlıların birbirine talip oldukları bir nişanlılık süreci vardır ki, hukuka değil daha çok örf ve adetlere göre şekillenmektedir. Osmanlı toplumunda uygulana gelen ve sicillerde namzedlik tabiri ile yerini bulan nişanlanma adetleri üzerine yaşanan anlaşmazlıklar mahkemelerce yok sayılmamış, gelenek ve göreneklere uygun hükümler verilebilmiştir. İslam hukukunda evlilik akdi sırasında kadına verilen mihr hakkının yanı sıra tamamen geleneklere dayanan ağırlık, namzedlik akçesi, harc-ı makul gibi kızın velisine verilen paralar ve hediyeler de davalara konu olmuştur. İslami hükümlere dayanan mihr hususunda hakkını arayabilenler gibi bahsi geçen geleneksel harcamalar hususunda da hak iddia edenlere şer'i mahkemelerce dava imkânı sunulmuştur. Bu doğrultuda, zaman ve mekân genişliği nispetinde Osmanlı kadı sicillerinden çok çeşitli bilgi ve belgelere ulaşabileceğimiz muhakkaktır. Ele aldığımız şer'i sicil kayıtları da bunu göstermektedir. Namzedlikten herhangi bir sebep olmaksızın vazgeçilebileceği, çiftlerin aile bireyleri, mahalle veya karye ahalisinin gözetimi altında oldukları, ebeveynlerin küçük yaştaki çocuklarını namzed eyleyebildiği, bunun da nişanlılık sürelerinin uzamasına neden olduğu, yine ebeveynlerin üretim unsurunun bir parçası olan kız çocukları için başlık niteliğinde para ve hediyeler aldıkları, bu konuda şehir hayatı ve kırsal yaşam içerisinde bazı farkların olabileceği incelemiş olduğumuz kayıtlar sonucu tespit edebildiğimiz uygulamalardır. Şer'iyye sicilleri arşivinin belge zenginliği düşünülürse Osmanlı dönemindeki namzedlik yani nişanlanma âdetlerinin, genişletilmeye müsait bir konu olduğunu da söylemek gerekmektedir.

*16. yüzyılda bir düğün alayı (Sakaoğlu, 2009, s.218)

Kaynakça

1. Akgündüz, A. vd. (1988-1989). *Şer'iyeye sicilleri: mahiyeti, toplu kataloğu ve seçme hükümler* (2 cilt). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
2. Aktan, H. (1992). İslam aile hukuku. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*(ss.396-433). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
3. Aydın, M. A. (1982). Osmanlı hukukunda nikâh akitleri. *Osmanlı Araştırmaları, III* (ss.1-12). İstanbul: Enderun Kitabevi.
4. Aydın, M. A. (1985). *İslam ve Osmanlı aile hukuku*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
5. Bolu Şer'iyeye Sicili. 2096-5-6
6. Cin, H. (1988). *İslam ve Osmanlı hukukunda evlenme*. Konya: Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
7. Demirel, Ö. ve Gürbüz, A. ve Tuş, M. (1992). Osmanlılarda ailenin demografik yapısı. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*(ss.97-161). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
8. Diyarbakır Şer'iyeye Sicili. 3712/32-2
9. Diyarbakır Şer'iyeye Sicili. 3754/99-3
10. Ercoşkun, T. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılda evlilik ve nikaha dair düzenlemeler*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
11. Ergenç, Ö. (1984). Osmanlı şehrindeki "mahalle"nin işlev ve nitelikleri üzerine. *Osmanlı Araştırmaları, IV* (ss.69-78). İstanbul: Enderun Kitabevi.
12. Kal'a, A. (1992). XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Devleti'nde Ailenin İktisadi Yapısı. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*(ss.396-433). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
13. Kankal, A. (2000). XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kuzeybatı Anadolu'da sosyal hayat.- Şer'iyeye sicillerine göre. *Tarih İncelemeleri Dergisi, XV*, 31-74.
14. Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
15. Kurt, A. (2006). Düünden bugüne Türk ailesi. M. Zincirkıran (Ed.), *Düünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* (s.517). Ankara: Nova

16. Küçük, F. (2013). *14 numaralı Konya şer'iyye sicili (1080-1081/1669-1670) (Değerlendirme ve transkripsiyon)*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
17. Manisa Şer'iyye Sicili. 61/11-1
18. Manisa Şer'iyye Sicili. 61/37-2
19. Manisa Şer'iyye Sicili. 61/37-4
20. Manisa Şer'iyye Sicili. 61/108-7
21. Manisa Şer'iyye Sicili. 61/108-8
22. Ortaylı, İ. (1991). Osmanlı toplumunda ailenin yeri. *Türk Aile Ansiklopedisi* (ss.74-81). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
23. Ortaylı, İ. (2002). *Osmanlı toplumunda aile*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
24. Özçelik, İ. (2013). *Devlet-i Aliyye'nin toplumsal düzeni ve kurumları*. Ankara: Gazi Kitabevi.
25. Öztürk, H. (1990). *Kınalızâde Ali Çelebi'de aile*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
26. Peirce, L. (2005). *Ahlak oyunları-1540-1541 Osmanlı'da Ayntab mahkemesi ve toplumsal cinsiyet* (Ü. Tansel, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
27. Sak, İ. (2006). Osmanlı toplumunda namzedin (nişanın) bozulması ve sonuçları: Konya örneği-18. Yüzyılın ilk çeyreğine ait Konya şer'iyye sicillerine göre. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 493-523.
28. Sakaoglu, N. (2009). *Bu mülkün kadın sultanları*. İstanbul: Oğlak Bilimsel Kitaplar.
29. Savaş, S. (1992). Fetva ve şer'iyye sicillerine göre ailenin teşekkülü ve dağılımı. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*(ss.504-547). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
30. Sayın, O. (1990). *Aile sosyolojisi*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
31. Taş, H. (2014). *XVII Yüzyılda Ankara*. Ankara: Türk Tarih Kurumu